

Politeja

Nr 2(77), 2022, s. 73-85

<https://doi.org/10.12797/Politeja.19.2022.77.03>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Leszek SOBKOWIAK 

Uniwersytet Wrocławski

leszek.sobkowiak@uwr.edu.pl

## KATEGORIE ANALITYCZNE KONFLIKTU POLITYCZNEGO W INTERDYSCYPLINARNEJ PERSPEKTYWIE

### ABSTRACT

#### Analytical Categories of Political Conflict in an Interdisciplinary Perspective

The article takes up selected issues present in research on social conflicts: 1. The impact of theoretical and methodological pluralism of social sciences on the evolution and current state of the theory of social conflict; 2. The importance of the interdisciplinary approach in explaining research problems and constructing the theory of conflict; 3. Sociological, psychological and political aspects of conflict research, including social inequalities, the influence of cognitive and emotional processes on the perception of reality and conflict activities, the origin and regulation of political conflicts related to the processes of exercising power and the diversification of the political structure of society; 4. The complexity of the basic categories of the political conflict analysis scheme: causes, phases, strategies, and methods of operation of entities, types, and effects.

**Keywords:** conflict, interdisciplinarity, causes, types, dynamics of conflict, violence

**Słowa kluczowe:** konflikt, interdyscyplinarność, przyczyny, rodzaje, dynamika konfliktu, przemoc

Zagadnienie konfliktów w ich społecznym, politycznym, ekonomicznym i kulturowym wymiarze stanowi w naukach humanistycznych i społecznych stałe wyzwanie poznawcze i implementacyjne. W niniejszym artykule podjęto trzy kwestie z rozległej problematyki badań konfliktowej przestrzeni rzeczywistości społecznej: 1) aktualnego stanu teorii konfliktu w kontekście pluralizmu teoretyczno-metodologicznego nauk społecznych i potrzeby stosowania podejścia interdyscyplinarnego; 2) merytorycznego wkładu socjologii, psychologii i politologii w wyjaśnianie natury konfliktów; 3) właściwości wybranych kategorii analizy konfliktów politycznych, takich jak przyczyny, rodzaje, fazy, metody działania i skutki.

## 1. TEORIA KONFLIKTU SPOŁECZNEGO – STAN I PERSPEKTYWY

W historii nauk społecznych badania nad konfliktami społecznymi były prowadzone na dwóch zasadniczych płaszczyznach. Badania empiryczne koncentrowały się na czynnikach i mechanizmach ich genezy, dynamiki, sposobach ich rozstrzygania i skutkach w konkretno-historycznym ujęciu. Rezultatem takiego podejścia są studia przypadków zawierające zwykle rozbudowaną warstwę faktograficzną oraz próby formułowania uogólnień średniego zasięgu. Powstał tym samym bogaty materiał empiryczny opisujący właściwości konfliktów w danych okresach historii, pozwalający wyjaśnić pewne prawidłowości procesów konfliktowych oraz rekomendujący racjonalne dyrektywy postępowania dla uczestników konfliktu. Dorobek ten był podłożem i zarazem inspiracją badań na płaszczyźnie teoretycznej, jako swoistego wyższego piętra naukowego poznania rzeczywistości społecznej, z ambicją formułowania paradygmatów, twierdzeń i teorii wyjaśniających materię konfliktów społecznych. Zapoczątkowane w XIX wieku i nadal obecne procesy wyłaniania się i instytucjonalizacji nauk społecznych (nowych dyscyplin, subdyscyplin) oraz ewolucja charakterystycznych dla nich orientacji teoretyczno-metodologicznych powodowały naturalne zróżnicowanie refleksji nad rolą konfliktów w praktyce społecznej, procedurami ich badań, znaczeniem w wyjaśnianiu procesów rozwoju społecznego i budowaniu teorii społeczeństwa. Jako przykład tego zróżnicowania Anna Adamus-Matuszyńska wymienia sześć perspektyw badawczych obecnych w studiach nad konfliktami: psychologiczną, psychospołeczną, socjologiczną, politologiczną, antropologiczną i ekonomiczną (przy czym nie jest to lista zamknięta), prezentując zarazem treści wielu konfliktowych modeli społeczeństwa<sup>1</sup>. Natomiast Andrzej W. Jabłoński analizuje konfliktowe aspekty w ramach liberalnej, agonistycznej, realistycznej, strukturalistycznej i konstytucyjnej teorii polityki<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> A. Adamus-Matuszyńska, *Konflikt społeczny w świetle współczesnych teorii*, Katowice 2019, s. 10-11, 27-55.

<sup>2</sup> A.W. Jabłoński, *Teoretyczne ujęcia konfliktu politycznego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, t. 22, s. 21-34.

Kwestią dyskusyjną są współczesne efekty badań. Nadal nie zostały jednoznacznie rozstrzygnięte dylematy zawarte m.in. w następujących pytaniach: Czy istnieje ogólna, akceptowana powszechnie teoria konfliktu społecznego? Czy możliwe jest opracowanie takiej teorii? Czy konflikty są nadrzędnym – względem procesów wytwarzania stabilności, integracji, równowagi itp. – mechanizmem rozwoju, dynamiki, zmiany społecznej? Czy respektowanie w badaniach zasady interdyscyplinarności jest wystarczającym warunkiem powstania ogólnej teorii konfliktu? Czy raczej należy przyjąć fakt współwystępowania i eksplanacyjne walory teorii formułowanych w ramach poszczególnych dyscyplin nauki i podejść badawczych?

Wśród badaczy naturalne jest zróżnicowanie ontologicznych, epistemologicznych, metodologicznych i aksjologicznych założeń, należących do wybranej perspektywy politywistycznej, hermeneutycznej, konstruktywistycznej, normatywnej, analityczno-normatywnej itd.<sup>3</sup> Warunkują one określanie przedmiotowego zakresu danej dyscypliny, specyfikę materiału empirycznego, treści pytań i hipotez badawczych, stosowanie konkretnych metod i technik badawczych, definiowanie przyjętych kategorii analitycznych itp. Jednocześnie każda z tych dyscyplin jest wewnętrznie zróżnicowana, przy czym nie dotyczy to jedynie ich podziału na subdyscypliny, ale przede wszystkim obecności mniej czy bardziej odmiennych orientacji badawczych. Istotnymi konsekwencjami tego stanu dla budowania ogólnych teorii jest nie tylko istnienie odmiennych czy wręcz wykluczających się cząstkowych teorii, wnoszących swoiste wyjaśnienia badanej rzeczywistości oraz mniejszy czy większy potencjał prognostyczny i implementacyjny. Rozstrzygającą kwestią stają się pytania o motywacje i cele poznawcze badaczy, określenie potencjału badań dyrektywy interdyscyplinarności i efektów jej stosowania.

Kolejne trudności wiążą się ze złożonością i zarazem częściową odmiernością sfer rzeczywistości społecznej. Jeśli wziąć pod uwagę tradycyjny podział na sfery: polityczną, ekonomiczną, socjalną i kulturową, to ich treści, podmioty, struktury i mechanizmy rozwoju powodują w pewnym stopniu zróżnicowanie właściwości występujących w nich konfliktów. Podobne trudności rodzi kryterium zakresu konfliktu, z wyróżnieniem specyfiki analiz i ich treści w mikro-, mezo- i makroskali społecznej, oraz kryterium podmiotowe, pozwalające na rozpatrywanie konfliktów w perspektywie cech i sposobów funkcjonowania jednostek i zbiorowości społecznych.

Pewne bariery poznawcze wiążą się na przykład z dualistycznym charakterem struktur społecznych: współwystępowaniem w nich formalnych i nieformalnych (raczej w małym stopniu poddających się badaniom) grup społecznych. W ogólnym ujęciu można wskazać na konfliktowe relacje międzyjednostkowe, wewnątrzgrupowe i międzygrupowe, wewnątrzorganizacyjne i międzyorganizacyjne. W rzeczywistości obok „czystych” postaci podmiotów konfliktów występują postaci „rozmyte” – zbiorowości niespełniające kryteriów grupy społecznej, które łączą w sobie jednostki pierwotnie należące do różnych grup współtworzących strukturę społeczeństwa. Tym samym w miejsce analizy struktury społecznej opartej na klasycznych kryteriach grupowych,

<sup>3</sup> Zob. P. Mikiewicz, *Narracje alterglobalistyczne jako fundamenty krytycznej teorii globalizacji*, Wrocław 2011, s. 15-25.

klasowych czy warstwowych (bądź obok tej analizy) należy przyjąć postulat ujmowania społeczeństwa i współtworzących je podmiotów w kategoriach dynamiki i zmienności. Przedstawicielem takiego podejścia w socjologii jest Piotr Sztompka, określający społeczeństwo jako *nieustannie zmienne, płynne pole, pełne zdarzeń społecznych. W polu tym zbiorowości jednostek podejmują wobec siebie nawzajem kulturowo wyznaczone i strukturalnie uwarunkowane działania i w toku tego procesu same modyfikują i wytwarzają grupy, systemy społeczne, struktury społeczne i kulturę, stanowiące z kolei kontekst dla przyszłych działań. Społeczeństwo w tym ujęciu nie „istnieje”, lecz ciągle na nowo „staje się”<sup>4</sup>. Zbiorowość może cechować się obecnością struktury organizacyjnej czy względnie spójnego systemu aksjologicznego, ale też może mieć znamiona nietrwałości, spontanicznej samoorganizacji, typowej np. dla ruchu społecznego. Podmioty konfliktów społecznych mogą zatem spełniać kryteria trwałości, eklektycznego zbioru wartości itp. Empirycznym potwierdzeniem takich przekształceń są procesy dekompozycji struktury społeczeństw Europy Środkowo-Wschodniej podczas trwającej od kilkudziesięciu lat transformacji systemowej, w tym ich struktury politycznej. Jednym z rezultatów tych procesów jest przynajmniej częściowa dezaktualizacja analitycznego narzędzia badania podziałów, postaw i zachowań politycznych, w postaci modelu „lewica – prawica”.*

Ostatecznie ogólny problem odnosi się do faktycznej nieobecności w naukach społecznych metateorii konfliktu społecznego uwzględniającej i integrującej zjawiska i procesy obecne we wskazanych wyżej sferach życia społecznego, treści i mechanizmy konfliktów w skali mikro, mezo i makro, właściwości podmiotów i specyfiki relacji między nimi. Jednocześnie – nie negując potrzeby konstruowania kolejnych teorii cząstkowych, „dyscyplinowych” – koniecznym warunkiem powstawania metateorii jest podejście interdyscyplinarne i zarazem komplementarne, wykorzystujące zastany empiryczny i teoretyczny dorobek nauk społecznych w badaniach konfliktów.

Potrzeba podejmowania interdyscyplinarnych badań i ich niezaprzeczalna synergiczna wartość poznawcza znajduje uzasadnienie m.in. w podjętych przez Tadeusza Klementewicza rozważaniach nad paradygmatami badań politologicznych. Jednym z podstawowych postulatów jest *analiza teoretyczno-empiryczna o charakterze ponad-dyscyplinowym. Wymaga ona integralnego połączenia – za sprawą wspólnej teorii ogólnej (kompetencja socjologiczna) – wszystkich aspektów fenomenu polityki: źródeł (kompetencja ekonomiczna), aspektu podmiotowości, działania oraz struktur i instrumentów rządzenia i wpływu (kompetencja politologa)*<sup>5</sup>. Wskazane wyżej warunki spełnia strategia problemowa badania polityki i jej konkretyzacja w postaci schematu postępowania badawczego<sup>6</sup>. Postulat interdyscyplinarności znalazł także spełnienie w zastosowanej

<sup>4</sup> P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 32. Zob. ważne dla wyjaśniania mechanizmów płynności w sferze polityki uwagi: A. Rothert, *Sięciowy (bez)ład, czyli emergencja systemu politycznego*, [w:] J. Szymanek, M. Kaczorowska, A. Rothert, *Ewolucja, dewolucja, emergencja w systemach politycznych*, Warszawa 2007, s. 185-243.

<sup>5</sup> T. Klementewicz, *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Warszawa 2010, s. 80.

<sup>6</sup> *Tamże*, rozdz. 8.

przez Artura Laskę integralnej perspektywie budowania teorii polityki<sup>7</sup> czy też w potrzebie uwzględnienia wiedzy z zakresu psychologii, socjologii, ekonomii, organizacji i zarządzania, wojskowości, historii, politologii, komunikacji społecznej czy informatyki – jako warunku holistycznego wyjaśnienia istotnego aspektu konfliktu politycznego, jakim jest terroryzm<sup>8</sup>.

Raczej powszechne w środowisku nauk społecznych jest uznanie, że dyscyplinami wnoszącymi największy wkład w badania konfliktów społecznych są socjologia, psychologia i politologia. Tym bardziej zatem zasadne jest podejmowanie i rozwijanie badań interdyscyplinarnych i kształtowanie integrującej, komplementarnej perspektywy teoriopoznawczej. Stąd też krytyczna refleksja nad stanem politologicznej teorii konfliktu, jej swego rodzaju rekapitulacja, powinna odnieść się do: założeń teoretyczno-metodologicznych dyscyplin nauki podejmujących problematykę konfliktu, istniejących wewnątrz danych dyscyplin orientacji badawczych, wraz z określeniem relacji zgodności/niezgodności ich treści; istniejących teorii rozwoju społecznego i modeli procesów konfliktowych; dynamiki konfliktu w aspektach jego genezy, przebiegu i skutków; trafności zastanych bądź nowo konstruowanych pojęć/siatek pojęciowych służących deskrypcji i eksplanacji konfliktów itp. Podejście takie stwarza większe szanse na skonstruowanie ogólnej, wspólnej naukom społecznym teorii konfliktu, która jednakże pozostaje w sferze postulatów.

## 2. KONFLIKTY W PERSPEKTYWIE SOCJOLOGII, PSYCHOLOGII I POLITOLOGII

Uznanie teoretyczno-metodologicznego pluralizmu nauk humanistycznych i społecznych, wraz z włączaniem do procesów badawczych dorobku innych dyscyplin, poznawcze walory integralnej strategii badawczej, w tym dyrektywy interdyscyplinarności, stanowią część przesłanek wyjaśniania różnorodności i złożoności konfliktów społecznych. Objętość tego opracowania pozwala na przytoczenie tylko wybranych socjologicznych, psychologicznych i politologicznych aspektów badań nad konfliktami<sup>9</sup>.

W rozważaniach nad mechanizmami rozwoju społecznego niekwestionowany jest dorobek socjologii w postaci teorii integracyjnej i teorii konfliktowej. Teorię integracyjną reprezentuje bodaj najczęściej przywoływany, klasyczny już – wywiedziony m.in. ze stanowiska Talcotta Parsonsa<sup>10</sup> i zrekonstruowany przez Ralfa Dahrendorfa – funkcjonalny model zawierający cztery idealizacyjne, uproszczone względem rzeczywistości założenia: 1) *Każde społeczeństwo jest względnie trwałą, stabilną strukturą elementów.*

<sup>7</sup> A. Laska, *Teoria polityki. Próba ujęcia integralnego*, Bydgoszcz 2017, s. 9-22.

<sup>8</sup> R.M. Machnikowski, *Terroryzm jako globalne zagrożenie XXI w.*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. T. Domański, Łódź 2016, s. 298-299.

<sup>9</sup> L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny. Interdyscyplinarny i wielopłaszczyznowy przedmiot badań*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, t. 22, s. 8-15.

<sup>10</sup> T. Parsons, *System społeczny*, przeł. M. Kaczmarszyk, Kraków 2009, rozdz. 2, s. 24-56.

2) *Każde społeczeństwo jest dobrze zintegrowaną strukturą elementów.* 3) *Każdy element społeczeństwa ma swoją funkcję, czyli przyczynia się do utrzymania go jako systemu.* 4) *Każda funkcjonująca struktura społeczna jest oparta na konsensusie wartości wśród swoich członków*<sup>11</sup>. Ewolucja stanowisk badawczych w ramach nurtu funkcjonalnego przechodziła od pomijania, marginalizacji, akcentowania dewiacyjnego charakteru konfliktów do uwzględnienia ich – mniej czy bardziej znaczącej, niekiedy równorzędnej wobec mechanizmów integracyjnych – roli w kształtowaniu rzeczywistości społecznej<sup>12</sup>. Podobnie idealizacyjny zabieg zastosował Dahrendorf wobec teorii obecnych w nurcie konfliktowym, z których wyabstrahował poniższe założenia: 1) *Każde społeczeństwo w każdej chwili podlega procesom zmian; zmiana społeczna jest wszechobecna.* 2) *W każdym społeczeństwie zawsze istnieje niezgoda i konflikt; konflikt społeczny jest wszechobecny.* 3) *Każdy element społeczeństwa przyczynia się do jego dezintegracji i zmiany.* 4) *Każde społeczeństwo opiera się na przymusie stosowanym przez pewnych jego członków wobec innych*<sup>13</sup>. Obecność wielu różniących się, niekiedy wzajemnie wykluczających teorii funkcjonalnych i konfliktowych wywołała zrozumiałą reakcję w postaci stosowania „trzeciej drogi” – podejścia komplementarnego, czego przykładem jest mieszanym model przyczynowy Jonathana H. Turnera<sup>14</sup>.

W bogatym zbiorze socjologicznych teorii konfliktu<sup>15</sup> znajdują się zróżnicowane wyjaśnienia konfliktotwórczych czynników i mechanizmów, odnoszących się do dwóch ogólnych obszarów badawczych socjologii – struktur społecznych i dynamiki rozwoju społecznego. Przede wszystkim należy podkreślić nadrzędną kategorię nierówności istniejących w każdej strukturze społecznej (systemie). W ujęciu obiektywnym podkreśla się specyficzny dla danej struktury, oparty na wertykalnych relacjach (wyższości – niższości, nadrzędności – podporządkowania) rozkład pozycji i ról poszczególnych podmiotów, określających możliwości realizacji ich potrzeb, interesów i wartości poprzez poziom dostępu do dóbr materialnych i niematerialnych/symbolicznych. Ten wymiar rzeczywistości współwarunkowany jest przez wytwory metaprocessów ekonomicznych, politycznych i kulturowych. W ujęciu subiektywnym miejsce podmiotów w strukturze społecznej, w tym dostęp do dóbr, jest przez nie swoiście postrzegane i wartościowane. W tym wymiarze determinantą jest socjalizacja kształtująca świadomość, postawy i zachowania ludzi. Jej treści, mechanizmy i rezultaty współtworzą biografie indywidualnych i zbiorowych podmiotów, zawierające ich wiedzę, przekonania, oceny, wartości, wzorce zachowań, postawy, motywacje aktywności, podejmowane formy partycypacji społecznej itd. Ostatecznie, w uproszczonym ujęciu, aktywność poszczególnych podmiotów zorientowana jest na utrzymanie danej struktury społecznej,

<sup>11</sup> R. Dahrendorf, *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*, przeł. R. Babińska, Kraków 2008, s. 146.

<sup>12</sup> Zob. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2002, s. 806-838; J.H. Turner, *Struktura teorii socjologicznej*, przeł. J. Szmatka, wstęp i red. nauk. P. Sztompka, Warszawa 1985, cz. 1; A. Laska, J. Nocoń, *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010, cz. 2, rozdz. 2.

<sup>13</sup> R. Dahrendorf, *Klasy...*, s. 147, rozdz. 1 i 3; A. Laska, J. Nocoń, *Teoria...*, cz. 2, rozdz. 3.

<sup>14</sup> J.H. Turner, *Struktura...*, rozdz. 9.

<sup>15</sup> Zob. A. Adamus-Matuszyńska, *Konflikt społeczny...*, s. 37-55.

jej modyfikację bądź zmianę, czemu służą zarówno formy kooperacji pozytywnej, jak i kooperacji negatywnej.

Psychologiczna perspektywa badań konfliktów społecznych również jest wyznaczana wielością nurtów badawczych – m.in. ogólnymi podejściami: behawiorystycznym, psychodynamicznym, poznawczym, humanistycznym<sup>16</sup> – i bogatym zbiorem ogólnych i cząstkowych teorii. W ewolucji psychologii – nauki o psychicznych mechanizmach funkcjonowania człowieka – ukształtowała się psychologia społeczna zorientowana na badania czynników, mechanizmów i uwarunkowań wpływu otoczenia społecznego na procesy poznawcze i emocjonalne oraz zachowania ludzi, proces socjalizacji, kształtowanie osobowości i postaw, relacje interpersonalne i grupowe, przesłanki współdziałania i walki/rywalizacji/agresji itd. Z kolei jedna z charakterystyk przedmiotu psychologii politycznej wskazuje na *zjawiska polityczne, takie jak indywidualna biografia i przywództwo, masowe zachowania polityczne, wpływ komunikacji masowej, socjalizacja polityczna i wychowanie obywatelskie, konflikty międzynarodowe, podejmowanie decyzji w polityce zagranicznej, rozwiązywanie konfliktów, konflikty między grupami na podłożu rasowym, płciowym, narodowościowym lub innym, ruchy polityczne i mobilizacja polityczna*<sup>17</sup>.

W psychologicznym wyjaśnianiu konfliktów szczególnie ważną rolę należy przypisać współkształtującym ludzi procesom poznawczym i procesom emocjonalnym oraz właściwościom aspektowych teorii. Procesy poznawcze tworzą intelektualną warstwę świadomości i postaw ludzi – uczestników konfliktów: specyficzne dla nich sposoby nabywania i utrwalania informacji o rzeczywistości przyrodniczo-społecznej oraz operowania nimi. Kształtowane są – zorientowane na przedmiotowy i podmiotowy wymiar rzeczywistości, w tym na siebie, inne jednostki, zbiorowości, organizacje, instytucje itd. – powiązane ze sobą elementy świadomości, w tym wiedza refleksyjna/naukowa i zdroworozsądkowa/potoczna, opinie, oceny, wartości, sądy, przekonania, stereotypy, mity, uprzedzenia, wzory aktywności itd. Z kolei współlistniejące z mechanizmami poznawczymi procesy emocjonalne odpowiadają za tę część konstrukcji człowieka, która warunkuje jego reakcje uczuciowe, nadające pewne wartości i oceny rzeczywistości, jej elementów – zdarzeń, zjawisk, procesów.

Sytuacja konfliktowa i realny udział danego podmiotu w konflikcie rodzą kilka ogólnych mechanizmów emocjonalnych:

- pojawiania się i potęgowania pozytywnych uczuć związanych z obowiązkiem, koniecznością obrony własnych bądź własnego środowiska czy grupy wartości, obecnego/perspektywicznego poziomu zaspokajania potrzeb materialnych i symbolicznych, osiągniętego statusu społecznego itp., czego rezultatem może być wzrost poziomu identyfikacji, lojalności i integracji z własnym środowiskiem, gotowość do podjęcia działań skierowanych na zagrożenia, nawet jeśli są one ryzykowne i mogą przynieść negatywne konsekwencje;
- uaktywniania wcześniejszych, kształtowania się nowych negatywnych uczuć (złości, gniewu, pogardy, zawiści, wrogości, nienawiści itd.) oraz ich eskalacji w związku

<sup>16</sup> Zob. J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 2000, s. 9-15.

<sup>17</sup> *Psychologia polityczna*, red. D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis, przeł. R. Andruszko, Kraków 2008, s. 1.

z wyobrażonymi zagrożeniami bądź realnymi destruktywnymi skutkami aktywności innego podmiotu; w konsekwencji radykalizują się poglądy i oceny przeciwnej strony, pojawia się tendencja do stosowania ostrych metod działania – manipulacji i przemocy, nierespektujących norm etycznych, moralnych, prawnych itd., wraz z akceptacją ich skrajnie negatywnych skutków dla przeciwnika, nawet jeśli taki charakter będą miały koszty własne;

- trzeci mechanizm wiąże się z ambiwalentnym bądź negatywnym stosunkiem podmiotu do potencjalnego bądź realnego konfliktu, gdzie wyobrażenie jego przebiegu i konsekwencji czy też faktyczne uczestniczenie może spowodować taki poziom lęku, strachu, stresu czy wręcz frustracji, że wystąpią reakcje w postaci zaprzestania aktywności, wycofania, poddania.

Przedmiotem teorii psychologicznych są zatem takie konfliktogenne aspekty psychiki, świadomości i zachowań, jak na przykład: postrzeganie siebie i innych w kategoriach wykluczających, wytwarzanie pozytywnych i negatywnych relacji międzyludzkich, odczuwanie czy wyobrażanie zewnętrznych zagrożeń, kształtowanie negatywnych postaw, ideologizacja myślenia, motywacje aktywności i bierności, mechanizmy kształtujące zachowania w postaci uniformizacji, konformizmu, podporządkowania, represyjności, rywalizacji, uległości, asertywności, typy osobowości liderów i uczestników konfliktów. W przytaczanym wcześniej opracowaniu zasygnalizowano eksplanacyjne wartości kilkunastu wybranych teorii – tożsamości społecznej, skryptów afektywnych, dogmatyzmu, afektywnej polaryzacji, osobowości autorytarnej, realistycznej teorii konfliktów, frustracji – agresji, opanowywania trwogi, deprywacji, konformizmu, dysonansu poznawczego, osobowości makiawelicznej, reaktancji czy tłumy<sup>18</sup>.

W politologicznej perspektywie badania konfliktów za jej podstawę można przyjąć ujęcie polityki jako przestrzeni tworzonej przez wzajemne warunkowanie się komponentów: podmiotowo-instytucjonalnego, poznawczego (świadomościowego, intelektualnego), aksjologicznego i behawioralnego (wzory i realne działania polityczne). Treści tych komponentów i wynikające z nich realne działania powodują właściwości procesów współpracy i walki, systemów i strategii politycznych, kultury politycznej itp. Bardzo szerokie i pojemne rozumienie polityki przyjął Andrew Heywood, według którego jest ona *formą aktywności ludzkiej, której celem jest tworzenie, zachowanie oraz poprawa ogólnych zasad życia*, z jednoczesnym wskazaniem na podstawowe orientacje jej badania i uprawiania jako: sztuki rządzenia, spraw publicznych, kompromisu i konsensusu oraz władzy i dystrybucji dóbr<sup>19</sup>. W każdej z nich, aczkolwiek w zróżnicowanych postaciach i rangach, obecne są relacje, działania i procesy konfliktowe.

Przestrzeń polityki jest zatem wypadkową wielu normatywnych i empirycznych czynników, a zarazem obiektem badań koncentrujących się m.in. na takich jej konfliktogennych elementach, jak:

- polityczna struktura społeczeństwa – jej formalna i nieformalna konstrukcja, charakter podziałów/rozłamów opartych na odmiennych zbiorach potrzeb i interesów

<sup>18</sup> L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny. Interdyscyplinarny...*, s. 11-12.

<sup>19</sup> A. Heywood, *Politologia*, przeł. B. Maliszewska [i in.], Warszawa 2006, s. 4-15.



oraz istniejących systemach wartości/ideologiach, typ i treści systemu politycznego oraz systemu partyjnego, organizacje społeczne (ich liczebność, obszary, cele i metody działania) itp.;

- relacje między systemem politycznym i jego własnym społecznym, ekonomicznym i kulturowym otoczeniem oraz otoczeniem międzynarodowym, mierzone stabilnością/zaburzeniami tej przestrzeni, co wiąże się także z przechodzeniem konfliktów niepolitycznych do sfery polityki;
- dominująca kratocentryczna lub socjocentryczna koncepcja i praktyka polityczna<sup>20</sup>, warunkująca z jednej strony zwykle autokratyczne mechanizmy sprawowania władzy, wyraźny podział: rządzący – rządzeni, elity – „masy”, reglamentację partycypacji obywateli, tłące się bądź gwałtowne konflikty itd., a z drugiej strony – polityka jako otwarta, regulowana demokratycznymi zasadami przestrzeń działalności instytucji władzy, opozycji, organizacji pozarządowych itp.;
- zależne od powyższego aspektu procedury, treści i skutki procesów decyzyjnych w zakresie realizacji funkcji polityki: dystrybucyjnej, integracyjnej, innowacyjnej, socjalizacyjnej, komunikacyjnej, mobilizacyjnej, regulowania pola i otoczenia polityki itp., wpływające na poziom legitymizacji/delegitymizacji systemu politycznego i ogólnospołecznego;
- interwencje socjotechniczne systemów sterujących/ośrodków dyspozycyjnych w konflikty powstałe bez sprawstwa tych systemów (próby regulowania ich przebiegu, tempa, zakresu itp.) albo intencjonalne konstruowanie i regulowanie konfliktów jako metody osiągania celów (np. według klasycznej dyrektywy „dziel i rządź”)<sup>21</sup>;
- ugruntowane w świadomości społeczeństwa łagodne bądź ostre (nieobecność lub obecność przemocy) wzorce rozstrzygania konfliktów politycznych;
- konfliktowe impulsy i oddziaływania podejmowane przez państwowe i niepaństwowe podmioty otoczenia międzynarodowego.

### 3. PODSTAWOWE KATEGORIE ANALITYCZNE KONFLIKTU POLITYCZNEGO

Wyzwaniem i powinnością każdego badacza jest podjęcie decyzji semantycznych – przyjęcia danego, obecnego w literaturze bądź wypracowanie własnego, znaczenia poszczególnych kategorii analitycznych, współtworzących ich ogólny zbiór. Są one selekcjonowane i w specyficzny sposób definiowane w ramach nurtów teoretyczno-metodologicznych, w dyscyplinowych/subdyscyplinowych teoriach, metodach badawczych itd., powinny przy tym spełniać wymóg ich zgodności i spójności. Problem wieloznaczności, niekoherentności czy wzajemnego wykluczania jest szczególnie ważny w przypadku badań interdyscyplinarnych, gdzie konieczne staje się wypracowanie

<sup>20</sup> M. Gulczyński, *Politologia. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2010, s. 228-229; M. Karwat, *Podstawy socjotechniki. Dla politologów i nie tylko*, Warszawa 2014, s. 24-26.

<sup>21</sup> L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny. Interdyscyplinarne...*, s. 13.

„wspólnego języka” przy konstruowaniu modeli/schematów analitycznych złożonych z wielu kategorii. Równoległym problemem są odmienne i wieloelementowe charakterystyki wewnętrznych treści danych kategorii w poszczególnych konwencjach badawczych. Przykładem jest racjonalny rodzaj konfliktu przy nieistnieniu w nauce jednego, nadrzędnego wzorca racjonalności.

Swoisty kategorialny sygnał zawierają różnorakie określenia konfliktu:

- propozycja socjologiczna: *Konflikt społeczny to konflikt występujący w społeczeństwie pomiędzy przynajmniej dwoma jednostkami lub/i zbiorowościami oparty na rzeczywistych różnicach pomiędzy tymi grupami w kategoriach potrzeb i interesów, uznania społecznego, władzy społecznej, dostępu do zasobów oraz istotnych wartości społecznych*<sup>22</sup>;
- propozycja psychologiczna: *Konflikt jest bardzo szerokim pojęciem oznaczającym każdą sytuację, w której istnieją (lub tylko są spostrzegane) sprzeczne motywy, aspiracje, cele, zachowania czy wykluczające się opinie na jakiś temat. Owe sprzeczności mogą istnieć wewnątrz jednostki... między jednostkami... oraz między grupami i szerszymi społecznościami (są to konflikty międzygrupowe, międzypartyjne, międzynarodowe czy międzykulturowe). Warunkiem wyłonienia się konfliktu jest spostrzeganie „nieprzystawalności” różnych celów czy działań, czyli założenie o tym, że realizacja jednego celu czy działania uniemożliwia czy przynajmniej poważnie utrudnia realizację innego*<sup>23</sup>;
- propozycja politologiczna, w której konflikt to *przeciwstawne działania dwóch lub więcej podmiotów polityki wynikające z nich wzajemnie sprzecznych interesów. Podmioty te zmierzają do osiągnięcia pożądaných dóbr materialnych i niematerialnych przez sprawowanie władzy politycznej bądź wywieranie wpływu na decyzje władcze, a zarazem dążą do ograniczenia możliwości działania, neutralizacji lub wyeliminowania przeciwnika*<sup>24</sup>.

W związku z wcześniejszymi uwagami praktycznie wszystkie przedstawione niżej, układające się w pewien schemat kategorii analityczne charakteryzuje wewnętrzna złożoność czy wielopostaciowość, przy czym wskazane zostaną wybrane ich przykłady<sup>25</sup>:

1. Przyczyny: nierówności społeczne – zdaniem Turnera *wszystkie systemy społeczne wykazują nierówności w podziale dóbr, co jest przyczyną konfliktu, który z kolei jest przyczyną reorganizacji systemu społecznego*<sup>26</sup>; *sprzeczność potrzeb, interesów i wartości podmiotów; nierówności związane z udziałem w sprawowaniu władzy, w wywieraniu wpływu na podmioty władzy, z rolami w wytwarzaniu i dostępie do dóbr materialnych, statusem jednostek i grup w strukturze społeczeństwa, realnymi możliwościami kultywowania i manifestowania religijnych i/lub świeckich systemów wartości, włącznie z ich obecnością w sferze publicznej; deprywacja społeczna (aspiracyjna, kryzysowa, progresywna) jako*

<sup>22</sup> A. Adamus-Matuszyńska, *Konflikt społeczny...*, s. 37.

<sup>23</sup> K. Skarżyńska, *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005, s. 249.

<sup>24</sup> L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 1, *Pojęcia, teorie, metody*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Warszawa 2016, s. 327.

<sup>25</sup> W prezentacji tej wykorzystano, w tym rozwinięto, część kategorii przytoczonych w artykule: L. Sobkowiak, *Konflikt polityczny. Interdyscyplinarny...*, s. 15-16, oraz dodano inne kategorie.

<sup>26</sup> J.H. Turner, *Struktura teorii...*, s. 251.

stan pobudzenia emocjonalnego społeczeństwa na tle frustracji wynikającej z rozbieżności pomiędzy poziomem rozpowszechnionych aspiracji i oczekiwań a stopniem ich rzeczywistej realizacji<sup>27</sup>; będące rezultatem socjalizacji postawy zawierające stereotypy, uprzedzenia, uproszczony, czarno-biały obraz i silne negatywne emocje wobec pewnych elementów struktury społecznej i opresyjne wzorce zachowań; obiektywnie istniejąca bądź intencjonalnie kształtowana polaryzacja afektywna społeczeństwa.

2. Rodzaje: w przedmiotowym ujęciu są to m.in. konflikty polityczne, ekonomiczne, kulturowe, etniczne, rasowe, religijne, terytorialne; realistyczne i pozorne – mające faktyczne lub wyobrażone przyczyny; antagonistyczne, nieantagonistyczne; konstruktywne – traktowane jako gra o sumie niezerowej, z dominującą kooperacją pozytywną i rozstrzygane przez wypracowanie kompromisu, oraz destruktywne – z obecnością strategii gry o sumie zerowej bądź ujemnej, radykalizujące walkę, gdzie strony dążą do pełnego zwycięstwa, bez względu na rozmiary negatywnych konsekwencji dla przeciwnika oraz kosztów własnych<sup>28</sup>; rozwiązywalne we względnie krótkich okresach i uporczywe, charakteryzujące się przewlekłością (wymiar pokolenia lub dłuższy), gwałtownością (stosowanie przemocy fizycznej, militarnej, okrucieństwo, niszczenie infrastruktury materialnej), nierozwiązywalnością (z perspektywy obrony własnych interesów czy wartości), wielkimi kosztami materialnymi, totalnym charakterem itp.<sup>29</sup>

3. Fazy: sytuacja konfliktowa, inicjacja działań, eskalacja działań, rozstrzygnięcie bądź zaprzestanie działań. Fazy te obrazują dynamikę toczącego się lub planowanego konfliktu: od pojawiania się przesłanek obiektywnych/subiektywnych, przez ich postrzeganie i wzrost poziomu emocjonalnego zaangażowania uczestników, do aktywizacji przeciwdziałań oraz ich wygaszenia. Rozciągnięty w pewnym czasie proces konfliktowy charakteryzuje się zmiennością stosowanych metod i środków, zakresu i gwałtowności działań.

4. Metody działań: przemoc<sup>30</sup>, potencjalizacja przemocy, negocjacje, mediacje, arbitraż, przeniesienie konfliktu, akomodacja, wycofanie; dyrektywy walki sformułowane przez T. Kotarbińskiego – między innymi zapewnienie *potrzebnej swobody ruchu, zużytkowanie na własną korzyść funkcji i zasobów przeciwnika, skupienie przewagi sił w rozstrzygającym miejscu i czasie, divide et impera*, kunktacja, pozorowana ucieczka<sup>31</sup>; metody podporządkowania według J. Rudniańskiego – wytwarzania sytuacji deprywacyjnych, potęgowania potrzeb nieelementarnych, kanalizacji ideałów, intensyfikacji lęku<sup>32</sup>; w sferze międzynarodowej – arbitraż, negocjacje, postępowanie sądowe,

<sup>27</sup> A. Laska, J. Noçoń, *Teoria...*, s. 75-76.

<sup>28</sup> L. Sobkowiak, *Konflikt destruktywny jako mechanizm polityki*, „Przegląd Historyczno-Politologiczny” 2011, vol. 4, nr 2 (8), s. 84-97.

<sup>29</sup> E.S. Staub, D. Bar-Tal, *Ludobójstwo, masowe mordy i uporczywe konflikty*, [w:] *Psychologia polityczna...*, s. 652-653.

<sup>30</sup> *Oblicza przemocy*, red. J. Ziółkowski, P. Rutkowski, Warszawa 2019.

<sup>31</sup> T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1982, s. 221-243.

<sup>32</sup> J. Rudniański, *Elementy prakseologicznej teorii walki. Z zagadnień kooperacji negatywnej*, Warszawa 1983, s. 95-116. Zob. także na temat lęku: *Socjotechnika lęku w polityce*, red. F. Pierzchalski, J. Goliński Bydgoszcz 2016.

starcie (w tym wojna)<sup>33</sup>. Wybór i zastosowanie metod zależą od wielu czynników: diagnozy otoczenia, posiadanych zasobów, kompetencji intelektualnych, stanu emocjonalnego, typów osobowości uczestników, ich systemów wartości, metod stosowanych przez drugą stronę, potencjalnych reakcji podmiotów niezaangażowanych w konflikt, poniesionych dotychczas kosztów itp.

5. Skutki: są to kierunki działania i zarazem konsekwencje zbioru funkcji; jedną z klasycznych już koncepcji tych funkcji przedstawił Janusz Sztumski i Jacek Wódcz: różnicującą i identyfikacyjną, integracyjną i dezintegracyjną, demaskatorską i maskującą, progresywną i regresywną, pozytywną i negatywną<sup>34</sup>; w innym ujęciu będzie to przywrócenie równowagi i spowodowanie nierównowagi bądź erozji systemu/podmiotu, zdobycie, umocnienie, osłabienie lub utrata władzy, zmiana pozycji w strukturze społecznej itp.

Podsumowując, wnioski płynące z opracowania odnoszą się do trzech kwestii. Po pierwsze, stanu teorii, z konkluzją, że nie istnieje ogólna teoria konfliktu politycznego, natomiast w warunkach oczywistego pluralizmu teoretyczno-metodologicznego nauk społecznych powstało wiele teorii socjologicznych, psychologicznych i politologicznych, podejmujących wyjaśnienia konfliktów wedle przyjętych przez ich autorów orientacji badawczych. Jednym z zasadniczych warunków konstruowania teorii ogólnych jest podejście interdyscyplinarne. Po drugie, przedmiotem socjologicznych, psychologicznych i politologicznych badań konfliktów jest szerokie spektrum zjawisk i procesów kształtowania i funkcjonowania struktur społecznych, wszechobecnymi nierównościami społecznymi i ich konfliktowymi skutkami, treści i mechanizmami procesów poznawczych i emocjonalnych warunkujących postrzeganie rzeczywistości i działania konfliktowe, oraz geneza i regulacje konfliktów politycznych związanych z procesami sprawowania władzy, wpływu politycznego, zróżnicowaniem i dynamiką politycznej struktury społeczeństwa. Po trzecie, w poszczególnych dyscyplinach nauk społecznych obecne są liczne kategorie analityczne służące porządkowaniu, opisowi i wyjaśnianiu konfliktów. O ile ogólne nazwy tych kategorii są zazwyczaj wspólne dla wielu dyscyplin, o tyle nadawane im znaczenia i specyfikacja ich wewnętrznych elementów są związane z przyjętymi orientacjami badawczymi, założeniami i treściami cząstkowych teorii, siatkami pojęciowymi itp. Tak opisany stan teorii stanowi wyzwanie w podejmowaniu interdyscyplinarnych badań nad konfliktami.

## BIBLIOGRAFIA

- Adamus-Matuszyńska A., *Konflikt społeczny w świetle współczesnych teorii*, Katowice 2019.
- Dahrendorf R., *Klasy i konflikt klasowy w społeczeństwie przemysłowym*, przeł. R. Babińska, Kraków 2008.
- Gulczyński M., *Politologia. Podręcznik akademicki*, Warszawa 2010.
- Heywood A., *Politologia*, przeł. B. Maliszewska [i in.], Warszawa 2006.

<sup>33</sup> T. de Montbrial, *Działanie i system świata*, przeł. A. Szeptycki, Warszawa 2011, s. 95-103.

<sup>34</sup> J. Sztumski, J. Wódcz, *Z problematyki konfliktów społecznych i dezorganizacji społecznej na przykładzie badań empirycznych w Polsce południowej*, Wrocław 1984, s. 27-40.

- Jabłoński A.W., *Teoretyczne ujęcia konfliktu politycznego*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, t. 22, <https://doi.org/10.19195/1643-0328.22.2>.
- Karwat M., *Podstawy socjotechniki. Dla politologów i nie tylko*, Warszawa 2014.
- Klementewicz T., *Rozumienie polityki. Zarys metodologii nauki o polityce*, Warszawa 2010.
- Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Warszawa 1982.
- Kozielecki J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Warszawa 2000.
- Laska A., Nocoń J., *Teoria polityki. Wprowadzenie*, Warszawa 2010.
- Laska A., *Teoria polityki. Próba ujęcia integralnego*, Bydgoszcz 2017.
- Machnikowski R.M., *Terroryzm jako globalne zagrożenie XXI w.*, [w:] *Międzynarodowe studia polityczne i kulturowe wobec wyzwań współczesności*, red. T. Domański, Łódź 2016, <https://doi.org/10.18778/8088-086-3.16>.
- Mikiewicz P., *Narracje alterglobalistyczne jako fundamenty krytycznej teorii globalizacji*, Wrocław 2011.
- Montbrial de, T., *Działanie i system świata*, przeł. A. Szeptycki, Warszawa 2011.
- Oblicza przemocy*, red. J. Ziółkowski, P. Rutkowski, Warszawa 2019.
- Parsons T., *System społeczny*, przeł. M. Kaczmarczyk, Kraków 2009.
- Psychologia polityczna*, red. D.O. Sears, L. Huddy, R. Jervis, przeł. R. Andruszko, Kraków 2008.
- Rotherth A., *Sieciowy (bez)ład, czyli emergencja systemu politycznego*, [w:] J. Szymanek, M. Kaczorowska, A. Rotherth, *Ewolucja, dewolucja, emergencja w systemach politycznych*, Warszawa 2007.
- Rudniański J., *Elementy prakseologicznej teorii walki. Z zagadnień kooperacji negatywnej*, Warszawa 1983.
- Skarżyńska K., *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*, Warszawa 2005.
- Sobkowiak L., *Konflikt destruktywny jako mechanizm polityki*, „Przegląd Historyczno-Politologiczny” 2011, vol. 4, nr 2 (8).
- Sobkowiak L., *Konflikt polityczny*, [w:] *Encyklopedia politologii*, t. 1, *Pojęcia, teorie, metody*, red. W. Sokół, M. Zmigrodzki, Warszawa 2016.
- Sobkowiak L., *Konflikt polityczny. Interdyscyplinarny i wielopłaszczyznowy przedmiot badań*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2017, t. 22, <https://doi.org/10.19195/1643-0328.22.1>.
- Socjotechnika lęku w polityce*, red. F. Pierzchalski, J. Golinowski, Bydgoszcz 2016.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2002.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Sztumski J., Wódz J., *Z problematyki konfliktów społecznych i dezorganizacji społecznej na przykładzie badań empirycznych w Polsce południowej*, Wrocław 1984.
- Turner J.H., *Struktura teorii socjologicznej*, przeł. J. Szmatka, wstęp i red. nauk. P. Sztompka, Warszawa 1985.

---

**Leszek SOBKOWIAK** – doktor habilitowany nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, pracownik Zakładu Teorii Polityki Instytutu Politologii UWrocław. Zainteresowania naukowe: teoria polityki, teoretyczne i empiryczne aspekty dynamiki życia politycznego, mechanizmy i uwarunkowania działań politycznych, partycypacja i konflikty polityczne, socjotechnika.